

KANSAK

GRABNETI

Шәңгерей Бөкеевтің лирикасы

Шәңгерейдің ақындық өнері неізіінде XIX ғасырдың екінші жартысында қалыптасты. Ақындық қызметінің мазмұн сапасы, сыр-сипаты, әлеуметтік бағыты, нысанасы, өзіндік ерекшеліктері осы кезеңде белгілі бір ізге түсіп, жүйеге келді, толығынан айқындалды. Онан кейінгі кезеңде, XX ғасырдың бас кезінде ақын творчествосында айтарлықтай өзгеріс, бетбұрыс болғаны байқалмайды.

Ұзақ жасап, көп өлең жазып жүрген ақын қалдырған әдеби мұра, сөзсіз, бізге келіп жеткенінен әлде қайда қомақты, әлденеше есе мол болса керек. Содан әзір белгілісі, қағазға түсіп, баспа көргені оннан бір нұсқасы ғана шығар. Көлемі шағындау болғанымен Шәңгерейдің сақталған, белгілі болған шығармаларының творчествосының идеялық мазмұны мен әлеуметтік бағытын танытуға негіз, дәйекті дерек бола алады. Олар түрлі тақырыпқа арналып, қоғамдық өмірдің сан қилы жақтарын қамтиды.

Шәңгерей шығармаларының басты сарындары идеялық нысаналары — өмірдің өтуі жайлы топшылау, ескі заманды аңсау, ғылым-білім туралы ой тую, өз өмірінің әр түрлі кезеңдерін бейнелеу, махаббат, достықты, саятшылықты, табиғат құбылыстарын суреттеу болып келеді.

Олардың ішінде әлеуметтік өмірдің әр түрлі жақтарын сөз ететін шығармалары өз алдына бір топ. Осы топтағы өлеңдердің тақырыптық өзегі — заманның өтуі, жастық шак кетіп, кәрілік келуі, өлім, о дүние, дін жайлы толғаулары болып келеді. Бұл алуандас өлең-жырларында Шәңгерей ескіні аңсайды, өмірден түңіліп, торығады.

Ақынның өлім мен өмір туралы философиялық толғанысынан бір талай өмір шындығының елесі көрінеді. Тумақ, өлмекті, діни ұғымға сүйенсе де, қалайда табиғи, заңды құбылыс ретінде түсінетіні аңғарылады. Бұл тұста өзінің топшылауларын, түйінді ойын үнемі құрғақ баяндамай, сөзбен мүсіндеп жасаған жанды бейне, келісті сурет-картина арқылы да шебер жеткізеді. Бірақ Шәңгерейдің өмір жайлы, өмірдің өтуі жайлы ой-пікірлері оның әлеуметтік өмірден безіну, бойын аулақ ұстау сияқты көңіл-күйлерімен астасып, өз заманынан торығу сарынымен ұштасып кетеді. Өз заманындағы әлеуметтік құрылысқа жатырқай, жатсына қараған ақын алдан да үміт таппайды. Сөйтіп барып ол алдағыны о дүниеден, құдайдан күтеді. Дінге, құдайға көңілін сендіріп, содан бір тыянақ таппақ болады.

Шәңгерей өлеңдерінде өте-мөте балалық шак толығырақ және көркем суреттелген. Ақын балалық шактын қайта оралмайтын ләззәтін, өзіндік артықшылығын қосаяқ бейнесі арқылы шебер береді. Қосаяқтың жаратылыс-бітімін, мүсінін, қимыл-қозғалысын үлкен суреткерлікпен сыйпаттайды.

Қосаяқ қаншалықты мол бейнеленгенімен, шығарманың идеялық-мазмұндық өзегі, тірегі сол қосаяқты қуып жүрген баланы суреттеу,

балалық шакты ыспаттау екенін, балалық кездің қызығын, уайымсыз-қамсыздығын көрсету екенін аңғарамыз.

Шәңгерей лирикасының тағы бір елеулі саласы — махаббат, достық жайын баяндайтын, салтшылық өмірін, табиғат көріністерін суреттейтін өлеңдері.

Бұл атаған тақырыптарға жазылған шығармаларында Шәңгерей ақындық өнерінің өнімді жақтарын байқатады. Торығуға үнемі бойын билетпей сергіп, серпіліп отырады, Ақынның махаббатты, табиғатты суреттеуі өмірден безіну емес, негізінен өмірді қызықтау сезімінен туып, осы сезімнен от алып, нәрленеді. Махаббат, достықты ардақтауы, табиғат, құбылыстарын тебірене сергек сезінуі — мұның бәрі бай эстетикалық сезімнен, табиғат сырын терең ұға білуден, ақындық шеберліктен туады.

Ақын махаббат тақырыбына, табиғат көріністерін суреттеуге арналған өлеңдерінде қоғам өмірінің көкейкесті, маңызды мәселелерінен алшақтап, кей реттерде таза көркемдікті, таза әдемілікті уағыздайтын ақындарға жақындап, солармен сарындас кетеді. Осыған қарағанда, орыс жазушыларының шығармаларын көп оқып, көп үйренген ақын, орыс әдебиетіндегі эстет жазушыларды (Фет, Тютчев сияқты) өте-мөте іш тартып, солардың өмір суреттеу, бейнелеу тәсілдеріне, ерекшеліктеріне беріле ден қойған, ұйған секілді.

Қазақ поэзиясында терме, толғау жыр, дидактикалық өлең түрлері мол еді. Шәңгерей сыршыл лириканы, суретті бейнелеу тәсілін дамыта түсті — оның творчествосының салмақтырақ жағы осы.

Шәңгерейдің М. Ю. Лермонтовтан аударған «Кашкын» атты поэмасы оның көлемді, күрделі шығарма тудыруға да шеберлігі жететінін аңғартады. Шәңгерей Лермонтов поэмасының мазмұнын, идеялық құнарлылығын, көркемдік қасиеттерін қазақ тілінде көңіл толарлықтай етіп жеткізеді. Орысша текст ямб (8—9 буынды) өлшемінен жазылған, Шәңгерей қазақшаға 11-буынды өлеңмен аударған. Сонда да поэма түпнұсқаға өте жақын, басы артық, орынсыз сөздер кездеспейді. Шығарманың тілі көркем, орамды.

Шәңгерей тілге ұста ақын. Келісті, ұтымды теңеу, салыстырулар тауып, орынды қолдана біледі, кестесін өзінше қиыстырады. Шәңгерей дайын, айтылып жүрген сөз үлгісін пайдалана бермейді, соны тыннан туған суреттеулер, жаңаша, өзінше киноластырылған сөз тізбектерін пайдалануға ұмтылады. Шәңгерей қазақтың байырғы сөздерін көп білген, оларды қисынды қолданған.

Қорыта келгенде, Шәңгерейдің қазақ әдебиеті тарихында өзіндік орны бар. Оның творчествосы қайшылықсыз емес. Шәңгерей шығармаларының осал жағы — өмір өтті деп өкінуі. Бұл тұста ол кертартпа бағыттағы кейбір шығыс ақындарымен, оларға сарында үндес қазақ ақын-

дары басып өткен соқпақпен, солар тастап кеткен ізбен жүреді. Бірақ Шәңгерей торығуға мүлде мойынұсынып, ойын жеңдірмейді. Өмірден күдер үзіп, суынып, сырт айналған шырай көрсетпейді. Оның өлеңдерінен жаңалыққа ойысуға аз да болса, ұмтылғаны байқалады.

Алдағы күндерде Шәңгерей шығармаларының бүкіл бүге-шегесін айқындап, барын барша, жоғын жоқша, ағын ақтап, қарасын дарапп көрсету міндеті тұр. Бұл тайғанақ жұмыс емес, қолдан келетін, шама жететін, орындауға өбден болатын мәселе.

Зәки АХМЕТОВ.

«КАЗАК ӘДЕБИЕТІ»

19 июнь 1959 ж. 3-бет.